

Перепелиця Д.І.

здобувач,

Харківський національний університет внутрішніх справ

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ВІДЧУЖЕННЯ ТА СТИГМАТИЗАЦІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТИ МЕХАНІЗМУ ПРИЗОНІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ

Призонізація традиційно розглядається в кримінології як специфічний фактор злочинності. Під нею розуміють масовий, інституційний, комплексний соціальний феномен, що виражається у поширенні адаптивних криміногенних, кримінальних пенітенціарних та постпенітенціарних соціальних практик в середовищі засуджених до позбавлення волі, заарештованих, а також в масовій культурі населення, зумовлений відтворенням на рівні колективної свідомості й діяльності елементів кримінальної субкультури і типових психологічних наслідків режимних обмежень та обтяжень перебування в умовах ізоляції. Разом з тим, малодослідженим залишається індивідуальний механізм адаптації особистості до умов позбавлення волі, режимних обмежень, насильства, кримінально-субкультурних елементів.

В цьому аспекті варто наголосити на тому, що суттєвою складовою механізму призонізації, яка складає її зміст є соціально-психологічне відчуження засудженого, однак, не від колективну ув'язнених, а від «іншого» суспільства – тієї його частини, яка знаходиться на волі. Як зазначає з цього приводу Я. І. Гілінський, пенітенціарні установи наряду з безробіттям, бездомністю, незайнятістю підлітків та молоді множать ряди «виключних» (exclusive) – основний соціальний резерв злочинності, п'янства, наркотизму, проституції, самогубств [1, с. 436]. Реакцію на відчуження є прийняття системи координат життєдіяльності злочинного співтовариства, квінтесенцією якої є кримінальна субкультура. З іншого боку над засудженим тяжіє особливий правовий статус, яки знаходить свій прояв у відносинах з адміністрацією установи виконання покарань та в низці обмежень побутового характеру щодо кількості й частоти побачень, можливостей отримання посилок, особистого заробітку та його витрат на задоволення власних потреб тощо. В цих двох напрямках відбувається формування щонайменше двох специфічних нових для ув'язненого соціальних ролей. А, як відомо, кожна соціальна роль

ґрунтується на діяльності суб'єкта у відповідності до очікувань з боку контрагентів (колективу, суспільства в цілому). Саме така діяльність щодо забезпечення відповідності правовому статусу засудженого (виконання специфічних обов'язків, сприйняття обмежень прав), а також соціальній ролі у колективі ув'язнених й становить предмет (зміст) призонізації. І якщо діяльність, спрямована на відображення правового статусу засудженого у загальних рисах визначається режимними обмеженнями, внутрішнім розпорядком, то сприйняття соціометрично позначеної нової ролі та її реалізація в поведінці з урахуванням нормативно-ціннісної основи кримінальної субкультури характеризується певною специфікою.

Як зазначає О. Б. Демків, закриті спільноти становлять своєрідний самодостатній соціальний всесвіт (самодостатній у тому сенсі, що за відсутності чи низької інтенсивності контактів із зовнішнім світом відбувається пошук заміщувальних практик, цінностей та інститутів, які виконують необхідні для ізольованої спільноти функції). Так виникає тюремна субкультура [2, с. 155]. Одним з її невід'ємних елементів є система соціальних статусів. В роботах Т. О. Паршиної віділяється п'ять рівнів структурної моделі адаптації особистості, в тому числі й до нових соціальних ролей. I – адаптаційний потенціал особистості, який включає такі складові: біоплатстичний, біографічний, психічний, система особистісної регуляції; II – диспозиційна система – базові ситуації; III – соціальної фіксовані установки – атитюди (когнітивні, афективні, поведінкові показники); IV – базові соціальні установки, що формуються у сфері діяльності, в якій особистість задовольняє потреби в активності; V – ціннісні орієнтації [3, с. 100–106]. Таким чином, конфігурації конкретних кримінально-субкультурних соціальних статусів (ролей) залежать від особистісних якостей засудженого (адаптаційного потенціалу, спрямованості і т.п.), зокрема його кримінального стажу, відношення до праці, до взаємодії з персоналом установи покарань та інших правоохоронних органів, знання законів кримінальної субкультури тощо.

Назви та кількість вказаних статусів може варіювати з огляду на місцевість розташування колонії, її контингент.

Однак, як засвідчує аналіз наукової літератури з проблем професійної злочинності, публіцистичних матеріалів, присвячених особливостям кримінальної субкультури, а також результати проведеного нами опитування 470 працівників колоній середнього

та максимального рівня безпеки, а також слідчих ізоляторів Управління ДПтС України у Донецькій, Львівській, Харківській та Херсонській областях, можна вести мову про наявність декількох змістовно усталених ролей, які об'єднуються за трьома групами:

1) так звані «чорні» або «блатні». Ця група охоплює такі статуси, як «зłodії в законі», «авторитети», «фраєри» («козирні фраєри»). За класифікацією засуджених, прийнятих в установи виконання покарань, ці категорії осіб відносяться до засуджених з негативною спрямованістю: вони ухиляються від праці, від прибирання місць загального користування, характеризуються стійкими антисупільними установками. Таки осіб у вправних колоніях середнього рівня безпеки зазвичай не більше 10% від всіх засуджених, а у колонії максимального рівня безпеки – 15-20%;

2) «червоні» або «козли» – так званий актив за класифікацією персоналу установ виконання покарань – особи, які характеризуються підтриманням конструктивних зв'язків з персоналом колонії, приймають активну участь в організації самодіяльності, на виробництві; демонструють ініціативність у навчанні, бажання виправитися та претендувати на умовно-дострокове звільнення від подальшого відбування покарання. Частка таких осіб у вправних колоніях середнього рівня безпеки становить біля 40-50% від всіх засуджених, а у колонії максимального рівня безпеки – 30-40%. До числа членів активу іноді потрапляють засуджені, які порушили кримінально-субкультурні правила, звичаї та, побоюючись застосування щодо них неформальних санкцій з боку ув'язнених, приймають рішення про співробітництво з адміністрацією, персоналом установ виконання покарань;

3) «сірі» – так званий резерв або пасив за класифікацією персоналу установ виконання покарань – особи, які характеризуються нестійкими особистісними криміногенними рисами, не чітко вираженою антисоціальною спрямованістю; залучені до праці, ухиляються від прибирання місць загального користування. Частка таких осіб у вправних колоніях приблизно така ж як і попередньої категорії, тобто «червоних». До них, зокрема, відноситься: а) «мужики» – відносно незалежна від осіб з числа «чорних» група засуджених, які, окрім зазначеного, ухиляються від підтримання добровільних та активних відносин з персоналом колонії та, поряд з цим, визнають цінності та нормативи організації життєдіяльності згідно приписам кримінальної

субкультури; б) «баклани» – особи, засуджені за насильницькі злочини, вчинені на побутовому ґрунті (хуліганство, кримінально каране насильство в сім'ї у виді тих чи інших тілесних ушкоджень тощо) та які не виявляють прагнення до виправлення.

Крім того, з числа «сірих» (або ріже – «червоних») добровільно або вимушено добровільно залучаються особи для забезпечення побутових потреб представників «чорних» – так звані «шістки», які можуть зберігати цей статус і поза місцями ув'язнення.

Окремою відносно ізольованою категорією осіб є «опущені» (або «ображені»). До них відносяться: а) пасивні добровільні гомосексуалісти; б) особи, до яких було застосовано акт насильницького мужолозтва за істотні порушення норм і звичаїв кримінальної субкультури, зокрема за насильницькі статеві злочини та статеві злочини щодо неповнолітніх; в) особи, які були викриті засудженими на порушенні норм і звичаїв кримінальної субкультури та добровільно вирішення прийняти цей статус. В останньому випадку процедура прийняття означеної ролі виражається у добровільному переміщенні особистих речей в місце локації осіб з числа «ображених» у гуртожитках колонії або до санвузла у ПКТ СІЗО.

Отже, процес адаптації до умов ізоляції та неформальної системи правил в колективі засуджених супроводжується відчуженням та стигматизацією. Останні виявляються елементами механізму призонізації та, водночас, її факторами.

Список використаних джерел:

1. Гишинский Я. И. Призонизация по-российски / Я. И. Гишинский // Отечественные записки : Правосудие в России. – 2003. – № 2. – С. 434–441.
2. Демків О. Б. Призонізація свідомості молоді як девіантогенний чинник / О. Б. Демків, М. З. Федевич // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. – 2012. – Вип. 6. – С. 153–163.
3. Паршина Т. О. Структурная модель социально-психологической адаптации человека / Т. О. Паршина // Социс. – 2008. – № 8. – С. 100–106.